

УДК 050(477)

Леся Рева,
науковий співробітник НБУВ,
кандидат філологічних наук

Вітчизняна періодика як одне з джерел дослідження краєзнавства

У статті подано історіографічний огляд літературно-художніх періодичних видань. Аналізується їх внесок у розвиток краєзнавства.

Ключові слова: періодика, журнал, газета, література, книга, краєзнавство, археографія, етнографія.

Почуття поваги до минулого, історичної причетності та відповідальності за нього починається з сімейних реліквій і закінчується реліквіями національними, загальнолюдськими. Нам випала доля бути свідками не лише зміни століть, а й зміни тисячоліть. Роки минають, час стирає з людської пам'яті все. Наш святий обов'язок — вивчати і берегти історію рідного краю, донести її до прийдешніх поколінь. І в цьому нам допоможе літературно-художня періодика, яка віддзеркалює всі події суспільно-політичного і культурного життя. Вона розвивається невіддільно від історичного та літературного процесу.

Українська періодика XIX—XX ст. давала науковцям можливість заглиблюватися у суспільно-політичні, економічні та культурні аспекти розвитку українства. Проте змушені відзначити, донині не маємо наукових досліджень, які б уповні відтворили увесь складний процес становлення, розвитку, специфіку функціонування не лише українських пресодруків, а й журналістики загалом, — наголошують вони. Однак певні кроки здійснено — приклад цього праця В. Здорогеги "Теорія і практика журналістської творчості". В активі сучасного українського історичного журналістичного краєзнавства — єдина популярна, зачитана до "міжрядкового" тлумачення "Історія української преси" А. Животка. Називаючи імена сучасних дослідників історії преси, варто сказати про їхнє регіональне поле діяльності (В. Габор — Закарпаття, М. Романюк — Буковина, М. Галушко, О. Дроздовська, В. Ковпак, Л. Сніцарчук, А. Волобуєва — Центральна Україна, Т. Хітрова — Запоріжжя, О. Школьна — Дніпропетровщина, О. Хобта, О. Пархітько — Одеса, і часове: І. Михайлин — XIX ст.) тощо. Дослідження С. Костя "Історія української журналістики" (Львів, 2008), як засвідчує аналіз, не виправдовує очікуваних сподівань, адже торкається лише одного, хоча й посутнього фрагмента розвитку журналістики — західноукраїнського [1, с. 598, 599].

Початок української літературно-художньої періодики відноситься до першої половини XIX ст. Він пов'язується з початком нової української літератури, з виходом у світ "Енеїди" І. Котляревського. Незважаючи на політичні утиски, ідейно міцнішає національна українська культура. Центром літературного життя в Україні був Харківський університет, заснований 1805 р. З Харковом пов'язана діяльність таких письменників, як П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Срезневський, А. Метлинський.

У цьому місті почали виходити перші українські журнали: "Украинский вестник" (1816—1819), "Харьковский Демокрит" (1816), "Украинский журнал" (1824—1825). У 30—40 рр. XIX ст. тут були видані перші в Україні альманахи: "Украин-

ский альманах" (1831), "Утренняя звезда" (1833), "Украинский сборник" (1838, 1841), "Ластівка" (1841), "Молодик" (1843—1844) та інші. На їхніх шпальтах значне місце посідали твори української художньої літератури, критичні та краєзнавчі матеріали, бібліографічні списки нових видань.

У розвитку краєзнавства значну роль відіграли "Губернские ведомости" (1838—1917) — офіційна урядова місцева газета. В Україні вона виходила на Волині, у Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Чернігівській, Таврійській губерніях та на Поділлі. На сторінках газети вміщувались матеріали з історії, географії, статистики, етнографії, краєзнавства, фольклору певної губернії. Після реформи 1861 р. настає новий етап і в розвитку української літератури, пов'язаний з виходом журналу "Основа" (СПб., 1861—1862), газети "Черниговский листок" (1861—1863) та кількох поодиноких альманахів і часописів. "Основа" друкувалась двома мовами. В її керівництві були В. Білозерський, П. Куліш, М. Костомаров. Видавці "Основи" об'єднали навколо себе багатьох письменників: Т. Шевченка, Марка Вовчка, Л. Глібова, С. Руданського, П. Куліша, М. Костомарова та інших. Значення "Основи" — неоціненне. На її сторінках читач знайшов чимало цінних публікацій Т. Шевченка, Марка Вовчка тощо. Журнал уміщував багато рецензій, статей, що популяризували творчість українських та російських письменників, літературних критиків, а також "Библиографический указатель галицко-русской литературы" В. Межова і першу бібліографію Г. Сквороди, складену Г. Данилевським, та інші бібліографічні матеріали [2].

Певну роль відіграв щотижневик "Черниговский листок" (1861—1863), редагований Л. Глібовим. Тут систематично публікувалися рецензії на твори українського друку та інформація про вихід нових літературних творів. Але після Валуєвського циркуляра 1863 р. і особливо Емського акта 1876 р. зі сторінок газети зникли не тільки літературно-художні твори українською мовою, а й різні повідомлення про діяльність українських краєзнавців.

Посилення реакції після реформи, циркуляр 1863 р. про заборону українських видань припинили вихід періодики на Наддніпрянській Україні. Письменники звертаються до галицьких видань. У 70—80-х роках XIX ст. зароджується національна журналістика на Заході України. За невтомної діяльності І. Франка (як редактора і видавця) та його соратників тут побачили світ журнали і збірники "Друг", "Громадський друг", "Дзвін", "Молот", "Світ", "Народ", "Зоря", "Житє і слово", "Літературно-науковий вістник" та інші. З посиленою увагою Іван Якович ставився до роботи критико-бібліографічного відділу, вважаючи, що він є найнеобхід-

нішою ланкою в розвитку періодики. На шпальтах видань І. Франко пропагував нові твори, друкував рецензії, бібліографічні огляди, анотації, відгуки, уміщував ювілейні поздравлення, некрологи тощо.

Письменник упорядкував низку бібліографічних праць. Йому належить покажчик змісту часопису "Правда" за 1867—1883 [3]. У передмові він зазначив, що розглядає свою працю як матеріал для майбутньої загальноукраїнської бібліографії. Вчений уклав короткий бібліографічний реєстр творів С. Руданського (Зоря. — 1886. — № 6. — С.95—96; № 7. — С. 120), що доповнив список покажчика, упорядкованого М. Комаровим, збірник доповнень до "Галицько-руської бібліографії" І. Левицького, який, на жаль, не був опублікований [4]. У збірнику "Молодот" І. Франко видрукував список видань революційного спрямування 70-х років XIX ст., в яких рекомендував читачам Шевченківський "Кобзар", твори М. Салтикова-Щедріна та інших письменників.

У часи, коли можливість розвитку української культури стояла під знаком запитання, спільними зусиллями наддніпрянських і галицьких українців створюється у Львові Товариство імені Тараса Шевченка (1873—1939), з 1892 — Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Археологічна комісія НТШ випускає дві спеціальні серії: "Жерела до історії України-Руси" і "Пам'ятки українсько-руської мови і літератури", куди входили видання пам'яток літописних, історико-літературних, історико-статистичних та історико-етнографічних. Етнографічна комісія НТШ за ініціативи М. Грушевського заснувала "Етнографічний збірник" (вийшло 40 томів). Багатолітнім редактором збірника був В. Гнатюк. Етнографічна комісія видавала також "Матеріали до українсько-руської етнології", перші випуски яких були надруковані за ініціативи і за редакцією Ф. Вовка — видатного етнолога і антрополога. Усього побачили світ 22 томи "Матеріалів...". У цій серії були надруковані чотири томна монографія В. Шухевича "Гуцульщина", Ф. Колесси "Мелодії українських народних дум", "Гаївки" В. Гнатюка та інші матеріали.

"Літературно-науковий вісник" — перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний щомісячний журнал. Заснований 1898 р. Науковим товариством імені Шевченка у Львові замість журналу "Зоря" з нагоди 100-літнього ювілею нової української літератури. 1898—1906 рр. — виходив у Львові. Провідна роль у редакції належала М. Грушевському, І. Франкові, О. Маковею, В. Гнатюкові. 1907—1914 рр. журнал видавався у Києві. До 1910 р. мав дві редакції: київську — редактор М. Грушевський, і львівську — редактор В. Гнатюк. 1922—1930 рр. — журнал знову виходив у Львові. З 1933 р. під назвою "Вісник", редактор — Д. Донцов. 1948—1949 рр. побачили світ два номери відновленого журналу, надруковані в Регенсбурзі та Мюнхені [5]. Редакційна політика журналу була скерована на осмислення самобутності української нації. Велика увага приділялася осмисленню літературного процесу в українському суспільстві. Цей процес розглядався як важливий чинник формування національної свідомості. Публікувалися статті та матеріали з соціогуманітарних дисциплін, у тому числі з етнографії, етнології, фольклористики. Усього вийшло 109 томів "Літературно-наукового вісника" [6].

Розглядаючи літературно-художню періодику, ми не можемо забувати і про часописи інших галузей знання, зокрема "Труды Киевской Духовной Академии" (далі — ТКДА). Журнал щомісяця виходив на теренах України впродовж 57 років (з 1860 до 1917) і відіграв важливу роль в історії розвитку української філософської думки, культури, журналістики. Чільне місце у часописі займали роздуми на філософсько-етичні теми — П. Авсенєва, В. Завітневича, П. Ліницького, Й. Міхневича, М. Петрова, О. Новицького та інших. Друкувалися матеріали з історії Православної церкви

в Україні та інші статті, в яких висвітлювалися різні віхи багатовікового шляху українського народу, публікувалися літописи, що слугували джерелами для наукової роботи, досліджувалася культурна, літературна, мистецька, фольклорна спадщина минушини. Одним із найактивніших дписувачів цього періодичного видання був М. Петров. Він стверджував: "Усі мої твори та статті мають місцевий київський або взагалі український характер не лише за своїми джерелами українського походження або місця знаходження, а й за змістом". Починаючи від 1876 р., на сторінках ТКДА друкувалися статті М. Петрова, присвячені українській літературі: "Дивляться на Київську штучну літературу XVII—XVIII ст. як на один із епізодів у загальному розвитку російської літератури, я ж маю намір розглядати її як самодостатню... літературу зі своїм колом екстериторіального поширення, значення і впливу... вона мусить бути віднесена до історії української чи малоросійської літератури, тому що розвивалася на українській основі... була національною і за змістом, і за мовою" (ТКДА. — 1909. — № 5. — С. 48). Ми вважаємо, що ігнорувати цей часопис, розглядаючи розвиток історії народу, держави, літератури, журналістики, не маємо права. Повний комплект журналу зберігся в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського НАН України [7].

Після відкриття Київського університету 1834 р. поживається літературне життя у Києві. "Киевская старина" — перший в Україні багатопрофільний історичний журнал, який виходив у Києві з 1882 до 1906 рр., був заснований з ініціативи Київської Громади. Від 1907 р. журнал друкувався українською мовою під назвою "Україна". 31 липня 1898 р. київській цензурі було надано право самостійно вирішувати долю рукописів місцевих авторів. Того самого року було утворено українську друкарню, а 1899 р. відкрилася українська книгарня. Журнал "Киевская старина" за сприяння київського губернатора М. Драгомирова став осередком українського просвітницького руху [8]. Уможливив на редакційних засіданнях часопису обговорювати різноманітні проблеми поширення сфери вживання українського слова, зокрема влаштування лекцій, благодійних вистав, ініціатором яких нерідко виступав головний редактор журналу "Киевская старина" В. Науменко. За тематикою своїх рубрик та хронологією охоплення історичних фактів часопис не мав і не має аналогів у фаховій періодиці. На його діяльність помітний вплив справили В. Антонович, П. Житецький, О. Лазаревський, О. Левицький та інші. Всього вийшло 96 томів. Навколо журналу, який відзначався виразним національним спрямуванням, згуртувалися найвидатніші представники тогочасної української еліти — історики, етнографи, літератори, мовознавці: Д. Багалій, В. Іконников, І. Каманін, М. Костомаров, Д. Яворницький, М. Сумцов, Т. Рильський, Б. Грінченко, М. Петров, О. Потебня, письменники Марко Вовчок, І. Карпенко-Карий, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Панаас Мирний, Леся Українка, І. Франко. Журнал був центром з найширших проблем українознавства. Статті, спогади, документи з історії, археології, етнографії, краєзнавства, літературознавства України й нині зберігають пізнавальне значення.

З 1992 р. видається науково-популярний журнал "Киевская старовина", задуманий як поновлення часопису "Киевская старина". На його сторінках регулярно розміщуються публікації з церковно-релігійної проблематики, життєписи церковних діячів та святих. Поряд з мемуарами, художніми та науково-популярними біографіями друкуються статті з теорії та історіографії біографічних досліджень. Активно популяризуються історико-краєзнавчі розвідки, висвітлюється життя західної і східної української діаспори, друкуються статті з питань джерелознавства, вводяться до наукового обігу архівні матеріали.

У складних умовах післяреволюційних, соціальних та національних катаклізмів бурхливе, часом яскраве літературно-мистецьке життя відзначалося спонтанністю, строкатістю і суперечливістю. Літератори зосереджувалися навколо своїх переважно недовготривалих часописів та альманахів [9]. Активізувалася українська преса: газети видавалися не лише в губернських центрах, а й у повітових осередках. З культурологічних і літературно-мистецьких видань варто відзначити квартальник історії, літератури, культури й мистецтва "Наше минуле" (Київ, 1918—1919) за редакцією В. Королева-Старого, пізніше — М. Зерова; "Літературно-критичний альманах" (1918), "Шлях" (1917—1918) за редакцією М. Шаповала й О. Мицюка. У 1917 р. в Україні випускалось 106 друкованих видань, а в 1918 — 212. За образним висловом М. Рильського, українська періодика буйно розквітла "над прахом царських хоругв" [10, с. 220].

Першим спеціалізованим виданням української критики та бібліографії став часопис "Книгар": Літопис українського письменства (1917—1919) за редакцією В. Королева-Старого й М. Зерова. Протягом року з журналом активно співпрацювали С. Сфремов, С. Петлюра, В. Модзалевський, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, К. Широцький та інші. Тематика публікацій різноманітна, журнал оперативно і кваліфіковано давав огляд книжкової продукції за 1917 р. (якщо 1917 р. до редакції було надіслано 358 українських видань, то за 9 місяців 1918 р. їхня кількість досягла 883 назв). Ряд публікацій було присвячено Т. Шевченкові, Г. Квітці-Основ'яненку, Марку Вовчку, О. Кобилянській, І. Нечую-Левицькому. В. Модзалевський опублікував статтю "З історії книги на Україні" (№ 5), К. Широцький — "Церковні стародруки" (про маргіналії та власницькі нотатки на полях книг), де з професійною майстерністю розглянув важливість стародрукованих раритетів, їхню цінність для суспільства. У передмові від редколегії до останнього номера за 1918 р. (ч. 16), говориться: "Тепер, коли підходить момент для загального миру... ми хочемо вірити, що невикористана духовна сила України виявить всю свою енергію на утворення своїх національних скарбів... Ми віримо, що тільки високо поставлена культура національна, може, навіть більш, як дипломатичні хитрування, виведе народ на певний шлях до щастя і зміцнить головні підвалини державного життя України" [11].

3 травня 1919 р. до квітня 1920 р. виходив журнал "Мистецтво", основна увага якого — згрупування літературно-мистецьких сил, що боролися за Радянську владу або співчували їй. 1921 р. побачив світ перший номер журналу "Шляхи мистецтва", всього їх було видано п'ять до лютого 1923 р., коли він припинив своє існування. В усіх періодичних літературно-художніх виданнях значне місце займали статті з питань теорії, історії та критики сучасного літературного процесу. Друкувалися етнографічні та археологічні матеріали про літературні новини, зарубіжну літературу, рецензії, огляди тощо.

Виходять журнали й альманахи різних літературних організацій: "Плуг" (1922—1932), "Гарт" (1927—1932), "Молодняк" (1927—1937), ілюстровані щотижневики "Червоний перець" (1922, 1927—1934), "Глобус" (1923—1935) та інші. В Одесі видаються журнали "Шквал", "Металеві дні", у Донецьку — "Забой", у Дніпропетровську — "Зоря". На чолі української журналістики стояв "Червоний шлях" (1923—1936). Журнал згуртував навколо себе людей, небайдужих до долі нації та її культури [12].

Важливу роль у розвитку української літератури радянського періоду відіграв щомісячник "Життя й революція" (1925—1934) [13]. У ньому, як і в інших тогочасних літературно-художніх журналах, багато місця приділяється питанням краєзнавчої та етнографічної діяльності. Зокрема, у статті В. Петрова "Сучасні завдання краєзнавства й етнографії" ("Життя й революція. — 1925. — № 1/2. — С. 69) автор радить читачам часопису "досліджувати не тільки те, що від-

ходить, а й те, що надходить, життя наше надто рухливе, й нарід, відгукуючись на поточні події дня, утворює ту чи іншу пісню, оповідання, приказку, інші твори, де відбито всю історію революції." А в статті І. Мандзюка "Чергова справа" ("Життя й революція". — 1925. — № 1/2. — С. 93) автор звертає увагу на цінність історичних джерел назви місцевості, на важливість питання вивчення історії цієї місцевості, прізвищ її мешканців, інших ознак, характерних для цього регіону.

Особливу роль у розвитку літературознавчої наукової періодики відіграли часописи новоствореної Української академії наук. 26 листопада 1918 р. був опублікований Статут Української академії наук у Києві, який визначав завдання, структуру, функції та порядок діяльності УАН. За статутом, у складі філологічного підрозділу були організовані такі кафедри: українська народна словесність; історія всесвітнього та українського письменства; класична філологія; візантологія; ряд кафедр з питань української, слов'янських, індоєвропейських мов тощо. При кафедрах існували постійні комісії, серед яких були: комісія для складання словника живої української мови; історичного словника української мови; для збирання та видання фольклорного матеріалу; для видання пам'яток новітнього письменства.

Список використаної літератури

1. Сніцарчук Л. Історія української журналістики: важливість, сучасний стан і особливості творення / Л. Сніцарчук // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка: історія і сучасність : доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28—30 жовт. 2010 р. / відп. ред. М. М. Романюк. — Львів, 2010. — С. 598—599.
2. Рева Н. М. Рекомендаційна бібліографія художньої літератури і літературознавства на Україні : навч. посіб. / Н. М. Рева. — К. : Вища шк., 1992. — 195 с.
3. Франко І. Правда. Письмо наукове і літературне. Від 1867 р. / І. Франко // Правда : літ. зб. [в доповнення 13-го річника часопису "Правда"]. — 1884. — С. 273—315.
4. Рева Н. М. Бібліографія української художньої літератури та літературознавства / Н. М. Рева. — К. : Вища шк., 1979. — 232 с.
5. Історія української дожовтневої журналістики / О. І. Дей [та ін.]. — Львів : Вища шк., 1983. — 511 с. ; Історія української літератури : у 2 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (голов. ред.) [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1988. — Т. 2. — 742 с.
6. Показчик змісту "Літературно-наукового вісника" : Т. 1—20 (1898—1902). — Львів, 1903 ; "Літературно-науковий вісник" : показчик змісту : Т. 1—109 (1898—1932). — К. ; Нью-Йорк, 2000 ; Ясь О. В. "Літературно-науковий вісник" / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України. — Т. 6. — С. 233—237.
7. Бойко А. Тіні забутих часописів: "Труди Киевской Духовной Академии" (1860—1917): До 150-річчя заснування / А. Бойко // Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка: Історія і сучасність : доп. та повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 28—30 жовт. 2010 р. / відп. ред. М. М. Романюк. — Львів, 2010. — С. 517—521.
8. Рева Л. Г. Михайло Іванович Драгомиров: штрихи до портрета / Л. Г. Рева // Військова та культурно-освітня спадщина генерала М. І. Драгомирова : зб. наук. публ. Вип. 2 : матеріали конф., присвяч. 180-річчю з дня народж. генерала М. І. Драгомирова (Конотоп, міський краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського (Конотоп, 18 листоп. 2010 р.). — Конотоп, 2010. — С. 90—94. — [Листування М. І. Драгомирова з Д. І. Багалієм].
9. Рева Л. Г. Культурно-освітні процеси в Українській державі / Л. Г. Рева // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 1999. — Т. 5 : Матеріали II Міжнародної наукової конференції "Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. — С. 129—132.
10. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. — К. : Наук. думка, 1984. — Т. 4. — С. 220.
11. [Від редколегії] : передмова // Книгар. — 1918. — Ч. 16. — С. 938.
12. Рева Л. Бібліографія часопису як дзеркало епохи / Л. Рева // Слово і час. — 2005. — № 8. — С. 81—83. — Рец. на кн.: "Червоний шлях", 1923—1936 : сист. показч. змісту / М-во культури і мистецтв України, Нац. парлам. б-ка України ; упоряд. Лоцинська Н. В. — К., 2003. — 215 с.
13. Життя й революція: 1925—1934 : системат. показч. змісту / уклад. Рева Н. М. — Львів : Львів.наук. б-ка, 1970. — 162 с.

(Закінчення у наступному номері)